

С. І. Світленко

Дніпропетровський національний університет імені Олеся Гончара

ІСТОРІОСОФСЬКЕ ОСМИСЛЕННЯ ІСТОРІЇ УКРАЇНИ У ТВОРЧІЙ СПАДЩИНІ М. П. ДРАГОМАНОВА

Показано процес історіософського осмислення історії України в історичних, літературознавчих, політичних і публіцистичних працях видатного українського суспільного діяча та вченого М.П. Драгоманова. Проаналізовано основний зміст історіософської концепції мислителя, проблеми структуризації української історії та історичного часу, простору, рушійних сил і перспектив історичного поступу.

Ключові слова: історіософія, історія України, М. П. Драгоманов, український історичний процес, драгоманівська концепція суспільної еволюції, структура української історії, історичний час, історичний простір, рушійні сили історичного поступу.

Показан процесс историософского осмысления истории Украины в исторических, литературоведческих, политических и публицистических трудах выдающегося украинского общественного деятеля и ученого М. П. Драгоманова. Проанализированы основной смысл историософской концепции мыслителя, проблемы структуризации украинской истории и исторического времени, пространства, движущих сил и перспектив исторического развития.

Ключевые слова: историософия, история Украины, М. П. Драгоманов, украинский исторический процесс, драгомановская концепция общественной эволюции, структура украинской истории, историческое время, историческое пространство, движущие силы исторического прогресса.

М.П.Драгоманов належить до визначних українських політичних та громадських діячів, учених і публіцистів ХІХ ст. В останні десятиліття його особистість та багатогранний доробок викликають значний інтерес у дослідників і можна без перебільшення стверджувати про активний розвиток в Україні драгоманознавства [21]. Творча спадщина М.П. Драгоманова багата й на історіософські міркування, розмисли й теоретичні узагальнення, які, на жаль, не були об'єднані мислителем в єдину синтетичну працю, а розпорошені по багатьох розвідках здебільшого історичного, літературознавчого, політичного й публіцистичного змісту. Аналіз історіософського складника – дуже цікавий і науково й суспільно актуальний. У новітній вітчизняній історіографії історіософська грань таланту українського мислителя вже привертала увагу сучасних дослідників, свідченням чого є вихід друком упродовж двох останніх десятиліть низки монографій і наукових статей.

У цьому контексті особливий науковий інтерес викликає монографія «Історіософія та соціальна філософія Михайла Драгоманова» Л. П. Депенчук та М.І.Луки (1999) [1]. Зазначені автори цілком слушно зауважили, що М. П. Драгоманов, хоч і не був професійним історіософом, у своїх історичних, політичних і публіцистичних творах розробляв й обґрунтовував власну історіософську концепцію, мав чітке розуміння українського історичного процесу.

Крім того, Л.П. Депенчук та М.І. Лук виділили такі засадничі принципи цілісного світогляду українського мислителя, як лібералізм, федералізм і космополітизм, і продемонстрували, що осягнення ним української історії відбувалося шляхом осмислення загальноєвропейського історичного процесу, глибокого пізнання історії класичних стародавніх народів.

На думку авторів, історіософія М. П. Драгоманова пронизана ідеєю історичного прогресу. У ній було покинчено з ідеалізацією минулого, реалістично розглянуто сучасність, осмислено культурні, економічні, соціальні та політичні, тобто внутрішні причини історичних явищ, змінено уявлення про роль випадковості й особи в історії. Все це спонукало до конструювання цивілізаційного підходу в процесі аналізу історичного процесу [1, с. 20–21, 31, 32, 44, 57].

Л.П. Депенчук і М.І. Лук довели, що М.П. Драгоманов не був прихильником теорії безумовного прогресу. Адже, визнаючи рівні загальнолюдського розвитку, український мислитель виявляв в історичному поступі особливості, визначені такими факторами, як розміри державної території, зовнішні відносини, етнографічний склад населення, сусідство з іншими народами. На відміну від німецьких історіософів М. П. Драгоманов шукав закономірності й рушійні сили історичного прогресу не у зовнішніх відносинах народів, а в їх внутрішній історії. Відтак український учений належав до послідовників соціологічного розуміння історичного процесу, взаємопов'язаного з ідеєю прогресу [1, с. 38, 39, 40, 41].

Свій вагомий внесок у дослідження розглядуваної теми зробив сучасний український історик А. М. Круглашов, який опублікував змістовну монографію «Драма інтелектуала: політичні ідеї Михайла Драгоманова» та низку статей [11–14]. У центрі розгляду дослідника – політичні погляди М. П. Драгоманова. Водночас він приділив чимало уваги й історіософським міркуванням мислителя. У цьому контексті було розкрито драгоманівське тлумачення прогресу як стрижня оригінальної концепції суспільної еволюції.

На думку А. М. Круглашова, вчений прагнув визначити основні та другорядні фактори суспільної еволюції, розглядав взаємодію природно-географічних, ресурсних, кліматичних чинників із соціально-економічними та політичними компонентами розвитку суспільства, окремих цивілізацій, країн. Поряд із зовнішніми, об'єктивними чинниками, тенденціями та закономірностями у драгоманівській концепції суспільної еволюції важливе місце було відведено суб'єктивним факторам, а історія набувала гуманістичного сенсу й людських вимірів. Замислюючись над проблемою рушійних сил поступу суспільства, М. П. Драгоманов наголошував на провідній ролі інтересів, потреб окремих індивідів, суспільних груп і народів у цілому. Із часом український мислитель мінімізував значення суб'єктивних чинників в історії [12, с. 149–152].

Заслугоує на увагу узагальнення А. М. Круглашова про те, що М. П. Драгоманов розмірковував *«про потребу цілісного, системного погляду на суспільство як на феномен формування та розвитку певної культури, цивілізації»*. Як зазначав сучасний історик, український мислитель зосереджував увагу на проблемах європейської цивілізації, досліджуючи її формування, розвиток та перспективи. При цьому М. П. Драгоманов уважав країни Західної Європи

«центральними», еталонними, а країни Східної Європи – периферійними, такими, що тимчасово відставали. На думку А. М. Круглашова, аналізуючи минуле і сучасне, оцінюючи перспективи поступу суспільства, мислитель застосовував концепти «історичного часу» та «цивілізаційного простору», які вважав «осьовими», структуруючими [12, с. 155, 163, 165, 166].

Становлять науковий інтерес наукові рефлексії А. М. Круглашова щодо осягнення поглядів М. П. Драгоманова стосовно дилеми переходу до нового суспільного ладу: через реформи або революцію, а також стосовно майбутніх засад державно-політичної організації суспільства в контексті поширення політичної свободи, місцевого самоврядування та федеративного устрою [12, с. 168–180, 374–434].

Заслужують також на увагу наукові розвідки ряду сучасних авторів монографій з історіософської та суспільно-політичної проблематики. Так, у праці О. С. Забужко «Філософія української ідеї та європейський контекст: франківський період» неодноразово йшлося про погляди М. П. Драгоманова стосовно європейського історичного вибору України, що є дуже актуально на сучасному етапі [7; 8, с. 18, 26, 66, 104–105, 139, 148]. У монографії Ю. А. Левенця «Теоретико-методологічні засади української суспільно-політичної думки: проблеми становлення та розвитку (друга половина ХІХ – початок ХХ століття)» розкрито обґрунтування суспільно-політичного ідеалу в історіософських концепціях кирило-мефодіївців і М. П. Драгоманова [17, с. 182–218]. У дослідженні В. Ф. Колесника та О. М. Надтоки «Російська демократична інтелігенція та українське національне відродження (кінець ХVІІІ – початок ХХ століття)» розглянуто погляди видатного мислителя на українське національне відродження, що є цікавим з погляду розуміння українським інтелектуалом історичної перспективи України [10, с. 8–9, 27, 29–30, 37–38, 77, 104, 109, 111–114, 116, 140, 142–143, 160–161, 169, 175–176]. Також не можна не згадати й працю В. А. Потульницького «Україна і всесвітня історія: історіософія світової та української історії ХVІІ–ХХ ст.», у якій показано історіософські рефлексії М. П. Драгоманова щодо української і світової історії [22, с. 278, 280, 286–289, 292–293, 295, 297, 301, 356, 392–394, 417–421, 423, 425, 434, 443–445, 446].

Історіософські виклади й узагальнення М. П. Драгоманова стосовно історії України, особливостей українського історичного процесу в європейському контексті знайшли відображення у низці статей українських учених новітнього історіографічного періоду. Становлять науковий інтерес такі розвідки, як «Драгоманов: Україна і Європа» Р. П. Іванченко [9], «Європейська цивілізація та українська історія (деякі аспекти драгоманівської теоретичної інтерпретації)» А. М. Круглашова [13], «М. П. Драгоманов про козацьку добу в історії українського народу» і «М. П. Драгоманов та його погляди на український історичний процес» О. А. Крука [15; 16], «Поступ громадянського суспільства в Україні. Історіософський аспект у творчості М. П. Драгоманова» та «Історіософські погляди М. П. Драгоманова на «українське питання» в Європі в кінці ХІХ століття та сучасні українські інтенції» О. Литвина [18; 19], «Концепція історії України в праці М. П. Драгоманова «Про українських козаків, татар та турків» А. Луценка [20] та ін.

Таким чином, навіть стислий огляд вищезазначених праць, якими далеко не вичерпуються спроби сучасних учених досягнути драгоманівську творчу спадщину, доводить, що дослідники активно прагнуть пізнати різні грані інтелектуального доробку мислителя, у тому числі й історіософського. Новітні публікації спадщини вченого, які актуалізують малознані й рідкісні його праці, дозволяють ще раз осмислити їх історіософський складник у ракурсі української історії, що потребує більш цілісного проблемно-хронологічного викладу. Саме це і становить суть даної статті.

Історіософське досягнення М. П. Драгомановим минувшини мало певні особливості. У своїй «Автобиографической заметке» (1883) він згадував, що спочатку його цікавили проблеми римської історії. Уже в 1864 р. молодий історик захистив магістерську дисертацію, а в 1869 р. опублікував її у книзі «Вопрос об историческом значении Римской империи и Тацит». У цій праці він показав себе прихильником еволюціонізму в історії, довівши, що Римська імперія була прогресивною державою якщо не в політичному, то в соціальному й культурному плані [2, с. 45–46].

У другій половині 60-х рр. ХІХ ст. Михайло Петрович опублікував у столичній пресі цілу низку публіцистичних розвідок, у яких сфокусував увагу на слов'янському питанні, виходячи з демократично-федералістичної позиції. У той же час він досліджував педагогічну й національну проблематику в контексті українського питання. Відтоді М. П. Драгоманов порушував і деякі історіософські аспекти історії України [2, с. 47, 48].

Уже в ранніх публіцистичних статтях молодий учений розкрив своє чітке розуміння самотності українського народу, який має власну оригінальну історію. Так, у передовій статті в «Санкт-Петербургских ведомостях» від 2(14) грудня 1865 р. публіцист, який у той час ще перебував під впливом романтичної інтелектуальної думки, звернув увагу на своєрідний «народний характер малороса», «місцевий народний дух», відмінності українців від поляків і росіян. Із цими тезами було взаємопов'язане твердження про «малоруську історію», нехтування якою М. П. Драгоманов розглядав як політичну і моральну помилку [4, с. 256, 257].

У статті «Педагогическое значение малорусского языка» Михайло Петрович довів подібність й відмінність між мовами двох руських народностей і визнав, що вони є і в історії, релігії, побуті та народному характері малоросів і великоросів. «...Якщо заглянути в глибину життя, зокрема, різницю побачимо величезну». Мислитель послідовно критикував тих діячів і навіть учених, які не хотіли помічати відмінності між двома народами, а відтак і їх історією. Принципові відмінності між українцями і росіянами М. П. Драгоманов пояснював психічними, побутовими та мовними чинниками. Стосовно історіософії значення цієї розвідки полягало в тому, що автор обґрунтовував право українського народу на власну історію [5, с. 272, 273].

Не можна не помітити, що в другій половині 1860-х рр. М. П. Драгоманов не переводив історичні, психологічні, мовно-культурні відмінності між українцями й росіянами в політично-адміністративну площину. У статті «О русских кружках в Вене» («Санкт-Петербургские Ведомости», 16 (28) апреля

1868, № 102) він протиставляв політичну ситуацію в Австрії, де розглядав федералізм як єдину справедливу форму відносин, і в Росії. Адже, на його думку, «малоросійське плем'я в Росії ніде різко не відділяється від сусідів», а тому не могло бути й мови про якесь «малоросійське намісництво». За умов російської політичної реакції М. П. Драгоманов міг дозволити собі лише згадку про необхідність обмеженого місцевого самоврядування, в основу якого мали бути покладені не етнічні («племенні»), а економічні відносини. Така самоврядність не виходила за межі окремої губернії. Про цілісний український етнічний масив однорідної території (країни) не йшлося. Натомість публіцист наголошував на функціонуванні української мови, посилаючись на те, що саме на ній розмовляв народ у Південній Русі в історичному минулому [3, с. 298, 299, 301].

Не менш цікаві роздуми М. П. Драгоманова стосовно галицько-руської історії, уміщені в «Славянском обозрении» у №№ 117, 145 та № 168 «Санкт-Петербургских ведомостей». Питання про особливості галицько-руської історії було непросте, оскільки окремі західноукраїнські діячі по-різному розуміли національну ідентичність галицьких русинів. Так, Михайло Петрович показав, що місцеві українофіли вважали галицько-руський народ частиною українського народу. Натомість святоюрці твердили, що він – частина народу руського, який проживає на теренах від Карпат до Камчатки, при цьому великоруська гілка цього народу майже не відрізняється від малорусько-галицької. Третій погляд був представлений урядовим журналом для русинів «Виденский вестник», у якому галицьких рутенів (русинів) називали особливим австро-руським народом, який не належав ані до великорусів, ані до малорусів. Згідно з офіційною схемою габсбурзько-уніатської історії, в яку довго вірили й самі австрійські руські, галицькі русини проживали в особливому королівстві, яке в XIV ст. завоювали поляки і яке тривалий час було ізольоване від Малоросії. Лише у XVIII ст., коли галицько-руські землі відійшли до Австрійської імперії, розпочалося відродження галицько-руського народу [6, с. 303–304, 306]. Проте, посилаючись на ґрунтовну статтю в «Галицкой Заре» за 1860 р., М. П. Драгоманов звертав увагу читачів на те, що українофіли розширювали кордони галицько-руського народу, пов'язуючи його з південноруським (українським) народом. Українофільська концепція історії України заповнювала «перерву» в українській історії, що нібито утворилася між правлінням галицько-руських королів із роду Данила Романовича Галицького і входженням галицько-руських земель під скіпетр династії Габсбургів. Утім елементи цього заповнення свідчили про суттєві особливості галицько-руської історії, яка була «відірвана» від руського світу. Галицько-руський історичний наратив майже не містив сюжетів про боротьбу руського народу з невірними, перебував поза межами області козаччини, не мав «народної історії» з XIV ст. тощо. Водночас М. П. Драгоманов показав вплив українського епосу на галицько-руський народ, який через епічні твори «знайомився» з історичними постатями С. Наливайка, Б. Хмельницького та інших діячів української минувшини. На думку мислителя, усе це сприяло єднанню Галичини через південноруський світ з усім руським світом. Однак, наголошуючи на усвідомленні галицько-руським народом спорідненості з північноруським, М.П. Драгоманов усе ж таки стверджував, що північноруська історія попри її

загальнослов'янське значення «не може бути так близька серцю галичанина, як малоруська» [6, с. 306–307, 308, 311].

Михайло Петрович показав, що основні моменти малоруської історії мають загальноросійське значення, тому що є або варіацією на спільні з Північною Руссю теми, або доповненням північноруської історії. Відтак вивчення української історії вводило галичан у коло загальноруських ідей та відносин. У той же час М. П. Драгоманов акцентував увагу ще на одній відмінності української та великоросійської історії, яка полягала в тому, що Русь Московська захистила європейський світ зі Сходу від світу лісного й кочівницького, а згодом утворила єдину самостійну слов'янську державу. Утім, ведучи боротьбу з азійським світом не тільки зброєю, а й асиміляцією, руський народ на Північному Сході запозичив чимало рис і від нього. Саме цим можна пояснити наявність багатьох рис і сторінок в історії Русі Московської, до яких не може із симпатією поставитись людина, вихована на європейській традиції [6, с. 311–313].

Отже, вже у другій половині 1860-х рр., працюючи в галузі публіцистики, М. П. Драгоманов почав виокремлювати українську («малоруську») історію, хоча й не міг уявити її поза загальноросійським історичним простором і часом. Напевно, у світогляді мислителя було поєднано риси європоцентризму і росієцентризму.

/Далі буде/

Бібліографічні посилання

1. Депенчук Л. П. Історіософія та соціальна філософія Михайла Драгоманова / Л. П. Депенчук, М. І. Лук. – К.: Укр. центр духов. культури, 1999. – 210 с.
2. Драгоманов М. П. Автобиографическая заметка / М. П. Драгоманов // Літературно-публіцистичні праці: у 2 т. / редкол.: О. Є. Засенко (голова) [та ін.]; ред. тому О. І. Дей; упоряд. і прим. І. С. Романченка. – К., 1970. – Т. 1. – С. 39–69.
3. Драгоманов М. П. О русских кружках в Вене / М. П. Драгоманов // Санкт-Петербург. ведомости. – 1868. – № 102. – 16 (28) апр. // Хроніка 2000. Укр. культуролог. альм. – К., 2009. – Вип. 79. – С. 296–302.
4. Драгоманов М. П. [Передовая статья] / М. П. Драгоманов // Там же. – 1865. – № 318. – 2 (14) дек. – Вип. 79. – С. 255–259.
5. Драгоманов М. П. Педагогическое значение малорусского языка / М. П. Драгоманов // Там же. – С. 272–286.
6. Драгоманов М. П. Славянское обозрение / М. П. Драгоманов // Санкт-Петербург. ведомости. – 1868. – №№ 117, 145, 168 // Хроніка 2000. Укр. культуролог. альм. – К., 2009. – Вип. 79. – С. 302–330.
7. Забужко О. С. Філософія української ідеї та європейський контекст: франківський період / О. С. Забужко. – К.: Наук. думка, 1992. – 116 с.
8. Забужко О. С. Філософія української ідеї та європейський контекст: франківський період / О. С. Забужко. – 2-е вид. – К.: Факт, 2009. – 156 с.
9. Іванченко Р. Драгоманов: Україна і Європа / Р. Іванченко // Вісн. АН України. – К., 1993. – № 4. – С. 30–36.
10. Колесник В. Ф. Російська демократична інтелігенція та українське національне відродження (кінець XVIII – початок XX століття) / В. Ф. Колесник, О. М. Надтока. – К.: Хрещатик, 2002. – 183 с.
11. Круглашов А. Драгоманівська концепція поступу / А. Круглашов // Наук. вісн. Чернів. ун-ту ім. Ю. Федьковича. Сер. «Історія». – Чернівці, 2000. – Вип. 73–74. – С. 227–241.

12. **Круглашов А.** Драма інтелектуала: політичні ідеї Михайла Драгоманова / А. Круглашов. – Чернівці: Прут, 2000. – 488 с.
13. **Круглашов А.** Європейська цивілізація та українська історія (деякі аспекти драгоманівської теоретичної інтерпретації) / А. Круглашов // Середньовічна Європа: погляд з кінця XX ст.: мат. наук. конф. 16–18 берез. 2000 р. – Чернівці, 2000. – С. 51–57.
14. **Круглашов А.** Європоцентризм Михайла Драгоманова / А. Круглашов // Наук. світ. – К., 2004. – № 9. – С. 20–23.
15. **Крук О. А. М. П.** Драгоманов про козацьку добу в історії українського народу / О. Крук // Запорозьке козацтво в українській історії, культурі та національній самосвідомості. – К.; Запоріжжя, 1997. – С. 248–256.
16. **Крук О. М. П.** Драгоманов та його погляди на український історичний процес / О. Крук // Наук. зап. Ін-ту укр. археогр. та джерелозн. ім. М. С. Грушевського. – К., 2001. – Т. 7. – С. 250–292.
17. **Левенець Ю. А.** Теоретико-методологічні засади української суспільно-політичної думки: проблеми становлення та розвитку (друга половина XIX – початок XX століття) / Ю. А. Левенець; НАНУ, Ін-т політ. і етнонац. дослідж. – К.: Стилос, 2001. – 584 с.
18. **Литвин О.** Історіософські погляди М. П. Драгоманова на «українське питання» в Європі в кінці XIX століття та сучасні українські інтенції» / О. Литвина // Філософські обрії / Ін-т філософії ім. Г. С. Сковороди НАНУ; Полтав. ун-т ім. В. Г. Короленка. – К.; Полтава, 2010. – Вип. 23. – С. 70–86.
19. **Литвин О.** Поступ громадянського суспільства в Україні. Історіософський аспект у творчості М. П. Драгоманова / О. Литвин // Філософські обрії. – Полтава, 2007. – № 17. – С. 146–159.
20. **Луценко А.** Концепція історії України в праці М. П. Драгоманова «Про українських козаків, татар та турків» / А. Луценко // Молода нація. – 1996. – № 2. – С. 132–134.
21. Михайло Драгоманов. Бібліографія (1861 – 2011) / упоряд.: В. А. Короткий (керів. авт. кол.) [та ін.]. – Дрогобич: Коло, 2011. – 740 с.
22. **Потульницький В. А.** Україна і всесвітня історія: історіософія світової та української історії XVII – XX ст. / В. А. Потульницький. – К.: Либідь, 2002. – 480 с.

Надійшла до редколегії 05.01.2015